

Галина Саган

Місце «української ідеї» у становленні дипломатичної служби УНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців

У статті розглядається проблема становлення дипломатичної мережі у добу УНР та історичної доцільності існування незалежної української держави. Висвітлюються особливості організації дипломатичної місії Української Народної Республіки в Королівстві сербів, хорватів і словенців, яка за своїм характером і суттю була справді проукраїнською.

The article deals with the issue of diplomatic network in the day of the UPR and historical feasibility existence of an independent Ukrainian state. Highlights features of the diplomatic mission of the Ukrainian People's Republic in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which by its nature and essence of a true pro-ukrainian.

Становлення дипломатичної мережі у добу УНР передбачало важку працю українських амбасадорів, спрямовану на формування серед іноземців розуміння об'єктивної необхідності та історичної доцільності існування незалежної української держави. Після того, як на політичній карті світу кілька століть була відсутня така держава, зробити це було надзвичайно складно. Попри це, українським дипломатам вдалося провести титанічну роботу, під час якої перед міжнародною спільнотою було обґрунтовано потребу існування української незалежної держави. Цей досвід доби УНР, з деякими поправками щодо потреб сьогодення, може використовуватись і нині.

Українська історична наука на сьогодні сформувала вагомий доробок з питань становлення незалежної зовнішньої політики української держави доби УНР. Ґрунтовний аналіз становлення дипломатичного представництва УНР періоду Директорії проведено Д. Веденєвим [1, 92–114]. Вчений слушно зазначає, що в умовах гострої нестачі кваліфікованих кадрів міжнародників. Директорія спромоглася досить ефективно використати наявний резерв інтелектуальних сил. Фондація української служби міжнародних відносин мала історичне значення. Потрапивши поряд з іншими державно-політичними інституціями нерадянської державності, зовнішньополітичні відомства УНР стали базою для пропаганди серед народів світу ідеї відродження української державності [1, 114].

Проблемам розбудови дипломатичної служби України в період УНР присвячено низку досліджень В. Матвієнка [5, 160–170], В. Солдатенка [7, 359–379], В. Соловйової [8, 380–393]. Окремі дослідники вивчають дипломатичні відносини Української Народної Республіки лише з якоюсь конкретною країною. Так, праця І. Матяш [6, 164–178] присвячена діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Дослідження В. Даниленка [4, 179–216] вивчає внесок керівника Надзвичайної і Повноважної місії УНР у Греції Федора Павловича Матушевського у розбудову українсько-грецьких зв'язків. Діяльність українських представництв в Польщі досліджував О. Вішка [2, 146–161], а В. Власенко [3, 162–175] ґрунтовно проаналізував діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії.

Слід віддати належне згаданим дослідженням, за рукою об'єктивності яких є репрезентативна джерельна база. Проте досі не стала предметом спеціального дослідження зовнішньополітична діяльність УНР в Королівстві СХС (сербів, хорватів і словенців), яке було створене після розпаду Австро-Угорщини на теренах південнослов'янських народів. Щоправда, слід зауважити, що довгий час керівництво Української Народної Республіки не наважувалося розпочати дипломатичні відносини з Королівством, хоча в цьому була велика об'єктивна потреба. Адже в Югославії, як і в Польщі, було дуже багато українських

емігрантів, які залишили рідні землі після Першої світової війни. Потрапили вони на Балкани у дві хвили. Перша хвиля мала місце весною 1920 р., після Новоросійської катастрофи армії Денікіна. Друга – восени 1920 р., коли після розгрому армії Врангеля, Крим залишили тисячі людей, у тому числі сотні українських сімей. Цим еміграційним процесам також сприяла чутка про доброзичливе ставлення до «руських емігрантів» в Югославії. Тому багато українців та представників інших народів, колишніх підданих Російської імперії, переїхало туди з Туреччини, Болгарії та Румунії. Зрозуміло, що переважна більшість цих біженців були військові. Виокремити частку українців із загального потоку емігрантів достатньо складно, оскільки майже всі вони реєструвалися під загальною назвою «руський».

Треба віддати належне владі Королівства СХС, яка багато робила для полегшення становища біженців. Насамперед, усім було визначено державну допомогу в розмірі 400 динарів щомісяця. Час від часу до цих коштів додавалася допомога благодійних організацій та приватних осіб. Попри це, матеріальне становище українських емігрантів на чужині, як писав один із біженців, «чим далі, тим становилося все гіршим» [15, 87]. «Якби не надія про скорі повернення до Батьківщини, то життя було б тут неможливе», – йдеться в іншому листі українського емігранта [16, 88–89]. Самі ж біженці і навіть працівники МЗС УНР, вважали, що всі проблеми були спричинені відсутністю організації емігрантського життя українців в Югославії. Тоді як російські емігранти мали свої представництва, організації, які допомагали їм швидко знаходити помешкання, влаштовуватися на роботу тощо. Так, представник російських емігрантів С. Палеолог, до речі, полтавський поміщик, зумів заснувати в Белграді «Управу руської державної допомоги з улаштування руських емігрантів в Королівстві СХС». Згодом, за допомогою російського гвардійського ротмістра Шабельського, Палеолог заручився допомогою вищих придворних кіл Белграда. Росіяни домоглися того, що матеріальне забезпечення руських біженців перейшло до так званої «Державної комісії», яка була сформована із трьох сербських високопосадовців. Російським монархістам вдалося «всунути туди своїх діячів», зокрема полковника-юриста Плетньова, який став управляючий справами вищезгаданої Комісії. Таким чином усі російські емігранти, а згодом і українські, опинилися в Югославії під впливом російських монархістів [17, 90].

Така загальна налаштованість руської еміграції, до якої місцева громадськість відносила й українців, досить швидко викликала несприйняття значної частини югославського суспільства. Так, у хорватському часописі «Yutarni List» 19 травня 1920 р. була надрукована стаття «Коли вмерлі оживають». Головна ідея автора була в тому, щоб довести, що Врангель і його однодумці – це «жменька по-

літичних сліпців, які на хребті руської революції були викинуті сюди до нас... продовжують і в нашій Батьківщині ту ж пагубну політичну роботу, котра головним чином була причиною останньої безприкладної трагедії руського народу» [17, 90].

Російські часописи в Югославії не втрачали можливості скомпрометувати у своїх статтях представників української еміграційної спільноти, українську ідею в цілому. Зокрема, в журналі «Новое время» від 9 травня 1920 р. (Ч. 113) йшлося про те, що українські селяни «ищат виновных постигшаго Россию горя. Крестьяне видят в евреях виновников революции». Провокаціями проти українського народу займався і часопис російського шовініста Бурцевського «Общее Дело». Останній у свої статтях зводив суть української справи до єврейських погромів.

Ці та подібні публікації із числа екстремістської російської еміграційної преси дезорганізували українську еміграцію, відволікали її інтелектуальні сили на непотрібні дискусії щодо правильного розуміння суті українського питання. Згодом тиск і упередженість керівництва російської монархічної еміграції відчували навіть їхні співвітчизники – росіяни. Пересічних росіян-біженців почали ставити в такі умови, що вони змушені були «покірно нести дань». Так, з тих 400 динарів, що виділяв уряд Югославії, керівники емігрантів «умудрялися сделать збережения» і з середини 1920 р. одинокі біженці почали отримувати 340 динарів, а сім'ї – лише 440 динарів. Навіть ці кошти часто затримували. Також монархісти встановили спеціальний нагляд за так званими «військовими» біженцями. Незалежно від виборчого комітету, який призначався урядом Королівства СХС, монархісти призначили для кожної колонії (регіони компактного мешкання емігрантів) свого «коменданта». Російський військовий агент в Белграді надав цим комендантам право не лише доглядати, але й навіть «атестувати» усіх, без врахування їхнього звання і статусу. Таким чином малодосвідчений, але уповноважений комендант «атестував» генералів царської армії. І всі це вимушені були терпіти, бо без цієї так званої «атестації» жоден колишній військовий не міг влаштуватися на роботу, отримувати якісь пільги тощо.

Уряд Королівства СХС, зважаючи на скрутне матеріальне становище емігрантів, дозволив їм вільно пересуватися територією країни. На залізниці для цієї категорії пасажирів був навіть запроваджений безкоштовний проїзд. Проте монархістам така пільга видалась незручною. Вже влітку 1920 р. ці екстремісти домоглися того, що вільне пересування емігрантів було обмежено, а виїзд за кордон став практично неможливим. В одному з листів емігранта йшлося: «Порядній людині, щоб виїхати, треба чекати півроку, а прихвосню в два місяці обробляли цю справу» [17, 90]. Непорядне ставлення монархістів до російських, а тим більше до всіх інших емігрантів спостерігалося у всьому. Зокрема, в одній з найбільших російських колоній у Новому Саді наприкінці серпня 1920 р. було призначено зібрання щодо приєднання до постанови Рейхенгальського монархічного з'їзду. У зазначеній колонії нараховувалося понад 1100 біженців. З них монархістами було всього 200–250 осіб. На збори прийшло 88 осіб. Та незважаючи на це, було прийнято рішення всієї колонії «одноголосно прилучитися до постанови Рейхенгальського з'їзду» [9, 91]. Аналогічно виносилися й інші рішення російських еміграційних кіл в Югославії.

Без співробітництва з монархічними організаціями емігрантам вижити було надзвичайно важко, особливо коли це були українці. Ідеологи російських монархістів стверджували, що немає України, а слово «українець» у їхніх колах вважалося ганебним – максимум допускалося визначення «малорос». Таке розуміння російські монархісти нав'язували і урядовцям Югославії. У багатьох випадках їм вдавалося популяризувати свої українофобські ідеї. Так, монархісти добилися того, аби листи, які надходили українською мовою, вилучалися на пошті й не надходили до адресата [9, 91]. Лідери української еміграції сподівалися, що влада Югославії просто не знала про цю шовіністичну роботу монархістів і вірили, що з відкриттям української дипломатичної місії покращаться умови перебування українських біженців в Королівстві СХС.

Оскільки Українська Народна Республіка не відразу після свого утворення відкрила дипломатичне представництво в Королівстві СХС, то українці, які перебували там, зверталися за допомогою до українських представництв у сусідніх державах. Найчастіше такі запити надходили до посла УНР в Австрії. Так, у червні 1920 р. колишній штаб-ротмістр Російської армії звернувся до цього посольства з проханням дозволити йому сформувати військову одиницю з українців та інших слов'ян («великоросів та білорусів»), які «не підтримали вузько шовіністичні погляди армії генерала Врангеля, і тому не можуть більше воювати у складі Кримської армії, але мають бажання повернутися в Україну і продовжити боротьбу з більшовиками» [9, 3]. Також зверталися українці й з іншими проблем, як правило, з питань матеріального забезпечення, сприяння в облаштуванні житла, пошуку роботи тощо. На той час у Королівстві СХС нараховувалося понад 30 тис. українців, і з кожним днем їх кількість зростала за рахунок притоку військових (понад 5 тис. осіб) з армії Врангеля [14, 3–4]. Вирішувати проблеми такої кількості людей на відстані, та ще й на території іншої держави було надзвичайно складно. Тому визрівала об'єктивна необхідність відкриття дипломатичного представництва УНР у Королівстві СХС.

Початком роботи такого представництва можна вважати призначення у січні 1921 р. М. А. Славінського уповноваженим щодо опікування справами громадян УНР в Королівстві СХС роботи «потрібною для цього заступництвом УНР та оборони прав та інтересів її громадян». Також М. А. Славінському, який, до речі, вже виконував повноваження голови дипломатичної місії УНР в Чехо-Словаччині, було доручено сформувати дипломатичну службу в Королівстві СХС і керувати її діяльністю, про що звітувати до МЗС УНР [12, 4].

Зважаючи на викладене, зрозуміло, що не дуже легко було організувати українцям дипломатичну діяльність у Королівстві. Складність була пов'язана, насамперед, з тим, що офіційний Белград не визнавав факту існування УНР. Проросійські настрої, які домінували серед сербської політичної еліти, стояли на заваді налагодженню політичної співпраці югослов'янської держави з Українською Народною Республікою. Але хорватська, словенська, македонська частини владного представництва Королівства були конструктивно налаштовані щодо визнання УНР та співпраці з нею. Тому, зваживши на такий стан речей, М. Славінський вирішив розгорнути діяльність української дипломатичної місії у несербських регіонах. Найсприятливіша для цього ситуація склалася у Хорватії. Наприкінці

лютого 1921 р., за рекомендацією колишнього юрист-консула МЗС УНР М. Петрова, консулом УНР у Хорватії було призначено С. Лук'яновича [13, 9]. За відгуками сучасників, цей «найвидатніший абориген української колонії» мав великий досвід спілкування з місцевою владою, знав хорватську та кілька західноєвропейських мов. Свою працю він готовий був здійснювати безкоштовно «задля української держави, допомоги українським емігрантам в Югославії» [14, 3–4].

Ще до призначення на посаду С. Лук'янович розробив і надіслав до МЗС УНР план діяльності генерального консульства УНР в Хорватії з місцем розташування в Загребі. Насамперед, С. Лук'янович проаналізував стан української справи в Югославії, яка на той час була визначена центральною владою як ворожа.

На нашу думку, слід погодитися з висновком С. Лук'яновича, що таке ставлення до «українського питання» було сформоване, перш за все, під тиском російських емігрантів-шовіністів. Водночас, С. Лук'янович висловив надію, що за сприяння «хорватського елемента», тобто входження хорватів до уряду Королівства СХС, завдяки їх прихильному ставленню до «української справи», в Югославії думка щодо української держави згодом зміниться на користь УНР.

С. Лук'янович добре розумів, що пріоритетом у його роботі має бути активна діяльність, спрямована на формування «позитивного іміджу навколо української справи». З цією метою він пропонував активізувати політику згуртування українських емігрантів. Зокрема, на перших порах створити «Український еміграційний комітет» у Загребі та його філії в інших містах Хорватії. Першочерговою була й робота з українською освіченою молоддю Загреба, представники якої могли виступати на зборах хорватської громадськості з інформуванням їх про «українське питання», могли читати реферати як про правдивий, не викривлений через шовіністичну призму сучасний стан української держави, так і про її історичне минуле. Важливе значення мала й організація благодійної роботи у середовищі українських емігрантів, культурно-просвітницька робота з українськими колоністами Воєводини, Боснії, Хорватії та інтернованими військовими армії Врангеля, які перебували у таборі в окрузі Шабац (південно-західна Сербія). Також потрібно було, вважав С. Лук'янович, «добре поставити справу з поширення серед югославської громадськості української літератури у хорватських і сербських перекладах, організувати концерти, вечорниці-знайомства з українською культурою, розміщувати статті в місцевій періодиці тощо» [10, 31–33].

Важливо, що це були не пусті проекти чи недосяжні мрії консула. Одразу після його призначення розгорнулася активна діяльність з усіх означених дипломатичних напрямів. Уже в серпні 1921 р. М. Славінський повідомляв МЗС УНР про результати праці С. Лук'яновича. Зокрема, він розгорнув надзвичайно інтенсивну інформаційну діяльність в югославській пресі. Власними зусиллями організував для цієї мети українське інформаційне бюро, яке почало видавати хорватською мовою інформаційні брошури про українців. Також було вжито низку заходів, спрямованих на матеріальну та моральну підтримку українських біженців, які прибували до Хорватії, організували для них економічну допомогу, просвітництво [13, 9].

Восени 1921 р. з метою поширення на всіх українських солдатів Югославії піклування консульської служби із Загреба, заступник міністра закордонних справ УНР О. Ейхельман рекомендував С. Лук'яновичу налагодити відносини з українським полковником Чоповським, який перебував у Петровородині, і мав широкі ділові зв'язки у Югославії з керівництвом Головного штабу генерала Г. Янушевського. Саме в них зберігалась найповніша інформація про українських військовослужбовців, які перебували на території Королівства СХС [11, 32].

У червні 1921 р. М. Славінський зазначав, що у результаті дипломатичних зусиль української політики, відбулися значні зміни у настроях сербського уряду щодо «української справи». За результатами цього повідомлення до Белграда було надіслано меморандум МЗС про необхідність визнання УНР.

Отже, у результаті наполегливої праці С. Лук'яновича, М. Славінського та їхніх соратників у Королівстві сербів, хорватів і словенців була організована дипломатична місія Української Народної Республіки, яка за короткий термін (півроку), у складних матеріальних умовах, в умовах політики неприйняття «української ідеї», ідеї української державної незалежності, змогла організувати видавничу діяльність з інформування югославської громадськості про сучасний стан справи української державності, її історичне минуле тощо. Було започатковано згуртування інтернованих українських військових, їм надавалась матеріальна й моральна підтримка. Налагоджувалися зв'язки з представниками української діаспори, які переселилися до земель південних слов'ян ще у попередні часи. Проте, прихід до влади в Україні більшовицького режиму перешкодив подальшій активній діяльності дипломатичної місії УНР в Королівстві СХС, яка за своїм характером і суттю була дійсно українською. Лише через сім десятиліть, після здобуття Україною державної незалежності, на початку 90-х років ХХ ст., на Балканах було відновлено діяльність українських дипломатичних служб, які продовжили започатковану дипломатами УНР зовнішньополітичну діяльність незалежної України.

1. *Веденєєв Д.* Система дипломатичного представництва за доби Директорії Української Народної Республіки. 1918–1920 рр. // *Україна дипломатична*. – К., 2007. – Вип. VIII. – С. 92–115.
2. *Вішка О.* Українські дипломатичні, військові та економічні представництва у Варшаві в 1919–1923 рр. // *Україна дипломатична*. – К., 2007. – Вип. VIII. – С. 162–175.
3. *Власенко В.* До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) // *Україна дипломатична*. – К., 2007. – Вип. VIII. – С. 176–217.
4. *Даниленко В.* Щоденник посла УНР у Греції Ф. Матушевського // *Україна дипломатична*. – К., 2005. – Вип. V. – С. 179–216.
5. *Матвієнко В.* На шляху розбудови дипломатичної служби: перші відомства закордонних справ України // *Україна дипломатична*. – К., 2008. – Вип. IX. – С. 160–170.
6. *Матіаш І.* Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії в Угорщині у світлі архівних документів // *Україна дипломатична*. – К., 2005. – Вип. V. – С. 164–178.
7. *Солдатенко В.* Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтирів УНР // *Україна дипломатична*. – К., 2003. – Вип. III. – С. 369–379.
8. *Соловійова В.* Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.): Дис. канд. іст. наук. – К., 1996.
9. ЦДАВО України. – Ф. 3581. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 3–3 зв.
10. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 520. – Арк. 31–33.
11. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 520. – Арк. 32.
12. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 520. – Арк. 4.
13. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 520. – Арк. 9.
14. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 521. – Арк. 3–4.
15. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 624. – Арк. 87.
16. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 624. – Арк. 88–89.
17. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 624. – Арк. 90.
18. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 624. – Арк. 91.